

## ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У ПРАВІ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

Визначальною рисою ХХІ ст. є бурхливі глобалізаційні процеси, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності людини і поширюються, в тому числі, на правовий простір. Одним із основних напрямів уніфікації правових норм є вдосконалення системи прав та свобод людини, а також подальший розвиток юридичних механізмів їх захисту. Слід відмітити зміщення у новому столітті акцентів із формального закріплення рівності всіх перед законом на забезпечення збереження відмінностей, наприклад, за національними, расовими, релігійними, статевими ознаками. У світлі цього вкрай актуальними залишаються гендерні питання та їх розв'язання у правовій площині.

Принцип рівності доволі багатоаспектний. Він означає відсутність будь-якої нерівності чи обмежень прав особи та громадянських свобод, а його реалізація передбачає існування справедливого суспільного устрою, в якому політико-правові реалії забезпечують максимальне дотримання прав особи [1, с. 22].

Питання гендерної рівності набуло сьогодні актуальності і неабиякої цінності для права. Безпосередньо в Україні гендерні відносини ще не досягли такого рівня правового регулювання, як у країнах Західної Європи та Північної Америки, але наша держава іде вірним шляхом, розробляючи свою законодавчу базу, а також формуючи певну доктринальну думку зусиллями таких учених, як О. Дашковська, Т. Мельник, Н. Оніщенко, О. Руднева, Г. Христова та ін.

Україна також взяла курс на інтеграцію у світове співтовариство, обов'язковою умовою якої є сприйняття та впровадження прогресивних стандартів у галузі прав людини, зокрема утвердження гендерної рівності. І хоча Українською державою зроблено певні кроки на шляху до встановлення паритетних відносин між особами обох статей — ратифіковано міжнародні документи щодо захисту жінок, прийнято Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», впроваджено антидискримінаційні положення у галузевих законах, розроблено низку підзаконних нормативних актів, — проте, реальний стан вирішення гендерного питання навряд можна визнати задовільним. Безумовно, розробка та прийняття нормативно-правових актів з цього питання, а також вироблення концепції практичного забезпечення рівних прав та можливостей чоловіка й жінки є неможливими без фундаментальних наукових досліджень, у тому числі правових. Також серйозною перешкодою на шляху побудови в Україні гендерно-чутливого середовища можуть стати нормативно-правові документи, які на законодавчому рівні закріплюють порушення принципу рівних прав та можливостей жінок та чоловіків.

Принцип рівності є одним з основоположних принципів права, який пронизує всю його систему. Вказаний принцип багатогранний та, зокрема, включає поняття гендерної рівності. Категорія гендерної рівності може бути визнана загальнонауковою та вживається у дослідженнях із соціології, культурології, лінгвістики, психології, політології, філософії, юриспруденції. Не дивлячись на те, що поняття гендерної рівності на сьогодні широко використовується у різних сферах наукового знання, як в Україні, так і за її межами, єдиного його визначення науковою спільнотою дотепер не вироблено.

На жаль, слід констатувати недостатню кількість на українському науковому просторі фундаментальних загальноправових досліджень із зазначеної тематики. Пріоритетні напрями дисертаційних пошуків на сьогодні залишаються вузько спрямованими та, як правило, висвітлюють інституційні питання в сфері гендеру (проблеми міжнародного захисту жінок, злочинність серед жіноцтва, гендерне насильство, проходження служби жінками-працівниками ОВС тощо). Власне її доктринальне визначення вперше наведено в монографічних працях і наукових публікаціях, написаних у Центрі правових досліджень гендерної політики Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України [3, с. 26].

Сутність та значення гендерної правової теорії, гендерних правовідносин, подолання деформацій правової свідомості та гендерної дисфорії, особливості, форми та методи здійснення гендерної експер-

тизи нормативно-правових актів були розкриті у дослідженнях Н. Оніщенко, Ю. Шемшученка, Я. Шевченко, О. Андрійко, І. Кресіної, О. Матвієнко, Н. Карпачової, Ю. Бошицького, С. Бобровник, Т. Тарахонич, Л. Макаренко, О. Львової, М. Тамашевської, Н. Мельничук, Г. Кікотя, В. Васецького, О. Ярош, С. Берези, І. Гомма.

Науковцями вироблено кілька концепцій «гендерної рівності». Концепція правової рівності чоловіків і жінок у теорії й практиці правовідносин — це сукупність поглядів і рекомендацій щодо того, яку соціальну й правову політику слід проводити в певному суспільстві для реального забезпечення рівноправності статей в усіх сферах суспільного життя [4, с. 286].

Вченими-теоретиками категорія рівності розглядається як сутнісна ознака прав людини [5, с. 7], принцип права [4; 5], соціальна ознака права [4; 6], а також як ознака громадянського суспільства [6, с. 78]. У визначенні правової конструкції «гендерна рівність» доцільним буде використання поняття рівності саме як основоположного принципу, який виявляється у рівності правового становища перед законом, наявності рівних прав та обов'язків, рівному захисті перед судом [7, с. 196].

Поняття гендерної рівності вченими-правознавцями найчастіше подається через перелік його складових. Серед компонентів гендерної рівності згадуються:

- рівність прав як відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі. Цей компонент науковцями одноставно визнано обов'язковим;
- рівність можливостей, яку трактують як рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків, або як наявність механізмів, які забезпечують реальне відтворення гендерної рівності в усіх сферах соціального життя, у тому числі й нормативних, інформаційних та освітніх системах, або як надання певної законодавчо закріпленої переваги певній соціально-демографічній групі поряд із іншими групами для створення однакових умов на старті. Згадану ознаку виокремлюють автори праці «Основи теорії гендеру» [4, с. 292], Н. Оніщенко [4, с. 27], Ю. Шемшученко [8, с. 126], О. Рудневої [9, с. 58], Н. Аніщук [10, с. 12], К. Левченко [11, с. 12], І. Полховська [12, с. 8-9];
- рівність результатів, під якою розуміють ліквідацію негативних наслідків попередньої дискримінації та забезпечення рівних стартових можливостей для жінок і чоловіків (Ю. Шемшученко [8, с. 126]), а також цілеспрямоване забезпечення ліквідації перешкод для конкуруючих сторін, які можуть бути викликані попередньою дискримінацією (К. Левченко [11, с. 12]);
- рівність у волевиявленні, тобто здатність впливати на процес людського розвитку і робити внесок у нього [13];
- рівність обов'язків — система засобів і рівних фактичних умов розподілу й використання політичних, економічних, соціальних та культурних ресурсів і цінностей, що унеможливають дискримінацію та будь-які соціальні обмеження щодо статей, їх життєдіяльності та самовираження. Така складова визначення поняття названа у збірці праць сучасних західних дослідників, присвячених різним аспектам гендерної проблеми — «Гендер і державна політика» [13], а також у дисертаційному дослідженні О. Рудневої [9, с. 58];
- рівність відповідальності, включена у визначення поняття авторами навчального посібнику «Основи теорії гендеру» [4, с. 292] та О. Рудневою [9, с. 58].

Не дивлячись на наявність у правовій літературі низки позицій з приводу визначення гендерної рівності, а також спільних для всіх підходів ознак, розробка даного поняття на сьогодні ще триває. Кривою у такій дискусії могло б стати нормативне визначення, надане у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Законодавець пропонує розгляд гендерної рівності як рівного правового статусу жінок і чоловіків та рівних можливостей для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь в усіх сферах життєдіяльності суспільства [14].

Однак вбачається незайвим доповнити законодавчу дефініцію. До основних ознак гендерної рівності належать:

1. нормативне закріплення принципу, що включає наявність розгалуженої системи нормативно-правових актів у сфері забезпечення рівності прав жінки та чоловіка, до якої зокрема належить Основний Закон держави, імplementовані норми міжнародного права, законодавчі та підзаконні акти, що є узгодженими між собою і комплексно регулюють вказані суспільні відносини;

2. фактичне втілення принципу рівності в суспільних відносинах через правомірну поведінку соціальних суб'єктів. Такий процес реалізації, з одного боку, полягає у використанні жінками та чоловіками юридично визнаних за ними можливостей, виконанні ними зобов'язуючих правових приписів й дотри-

манні забороняючих правових норм, а з іншого — у спеціальній правозастосовчій діяльності уповноважених органів державної влади та їх посадових осіб;

3. рівність прав та свобод має означати визначення для жінки та чоловіка рівних правових можливостей, з одночасним урахуванням відмінностей та особливих потреб кожної статі;

4. рівність обов'язків пояснюється тим, що можливість реалізації права особи виникає лише тоді, коли йому кореспондує обов'язок всіх інших осіб не порушувати цього права (універсальна модель «право-обов'язок»);

5. рівна відповідальність передбачає можливість нести відповідальність однакового виду та міри за аналогічні проступки. Проте вказана ознака аж ніяк не суперечить принципу індивідуалізації відповідальності в межах, визначених нормами права;

6. рівність перед судом є найважливішою гарантією належної реалізації та відновлення порушених прав.

Отже, гендерною рівністю можна вважати закріплений на нормативному рівні та втілений у реалізації норм права принцип рівності жінки та чоловіка, що включає рівність прав, свобод, обов'язків та відповідальності, а також рівність перед судом.

Оцінюючи в цілому систему гендерного законодавства, серед позитивних рис можна відмітити: конституційне закріплення принципу рівності, в тому числі, рівності статей (зокрема, ст.ст. 21, 24, 54 Конституції України), наявність спеціального гендерного закону, в якому вперше надано визначення поняття «гендерна рівність», закріплено механізми забезпечення рівних прав та можливостей у різних сферах суспільного життя, визначено повноваження державних органів у цій сфері. Гендерне законодавство України загалом може бути визначене як гендерно збалансоване, проте певні норми вміщують приховану або навіть явну дискримінацію. Так, наприклад, ч. 3 ст. 24 Конституції України встановлює привілейоване становище жінки в сфері охорони праці і здоров'я, пенсійних виплат, інших соціальних пільг, що є по-суті дискримінаційним положенням відносно чоловічої статі. Вищезазначений Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» містить норми, що порушують принцип рівності між чоловіками та жінками [14]. Так, у ст. 6 Закону йдеться про те, що не вважається дискримінацією за ознакою статі обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом, різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків.

Під рівними можливостями зазначений закон розуміє рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків, що випливає із ст. 1. Чоловіки та жінки, з погляду природного права, мають рівні права вільно обирати собі рід занять, а тому закон про обов'язкову військову службу, з огляду на зазначений гендерний принцип рівних можливостей, повинен надати рівні умови для реалізації цього права чоловікам та жінкам, у тому числі, щодо військової служби [2, с. 195].

Згідно з чинним Кодексом законів про працю України, забороняється застосування праці жінок на важких роботах, а також на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці. З огляду на сучасну тенденцію розвитку міжнародних норм у сфері трудових прав цю проблему пропонують розв'язувати інакше — шляхом заборони шкідливої для здоров'я праці рівною мірою і для жінок, і для чоловіків. Це зумовлено тим, що для здорової репродукції нації важливою є спадковість осіб обох статей, які беруть у ній участь і подекуди здоров'я чоловіка відіграє не менш важливішу роль. Згідно з даними, які оголошувалися на парламентських слуханнях у 2007 р. з приводу забезпечення рівних прав та рівних можливостей чоловіків та жінок, в Україні середня тривалість життя чоловіків на 12 років менша, ніж жінок, і на 15 років менша, ніж у жінок в розвинених країнах. Чоловіки частіше зазнають трудового каліцтва та стають жертвами нещасних випадків. Вони гірше, ніж жінки, адаптуються до зміни соціального статусу і способу життя, що засвідчують матеріали гендерного аналізу суїциду. Ще гірше вони адаптуються до соціального життя в умовах кризових явищ, після певних скорочень, втрати частини заробітної платні. У таких випадках вельми посилюється загроза зловживання алкоголем, вживання наркотичних засобів, втрати репродуктивного здоров'я тощо. Очевидним є той факт, що держава та суспільство в цілому із недостатньою увагою ставляться до охорони здоров'я чоловіків та до профілактики негативних явищ [3, с. 27]. Водночас виборче законодавство, формально закріплюючи рівність статей, не передбачає конкретних механізмів забезпечення паритетної участі жінок у політичній діяльності, наприклад, шляхом встановлення відсоткових квот для виборних та керівних посад. Серед недоліків законодавства можна відмітити неузгодженість норм та їх декларативний характер.

Правове регулювання гендерних процесів необхідне для їх гармонійного становлення, усунення ви-

кривлень, які можуть призвести до негативних наслідків і відкритого протистояння статей [1, с. 22]. Право як засіб комунікації є кроком до сучасного раціонального нормотворення правовідносин, оскільки норми не повинні суто довільно привноситись у суспільне буття, а навпаки — мають виявлятися в контексті останнього як інтеракції оптимальної суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Правова комунікація забезпечує розв'язання спірних взаємин на основі максимального забезпечення прав і свобод усіх суб'єктів. Прикладом цьому є гендерно-правова експертиза шести базових законів України у сфері науки, культури, охорони здоров'я, оплати праці та встановлення пенсії за особливі заслуги перед Україною, на дотримання в них принципу рівноправ'я жінок та чоловіків, яку Міністерство юстиції здійснило протягом 2013 року за Наказом № 64/7 від 23.01.2013 р. [15]. У ході експертизи національне законодавство піддається комплексному дослідженню на відповідність міжнародно-правовим актам з прав людини стосовно дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [16].

Як висновок слід зазначити, що Україна має доволі широку правову базу, яка регламентує усі питання гендерної рівності; але законодавчої фіксації принципу рівності між чоловіками та жінками недостатньо для того, щоб впровадити його в життя: наша держава повинна вжити сукупність соціально-правових заходів задля того, щоб суспільство відійшло від сформованих стереотипів і остаточно зрівняло в правах чоловіка та жінку. З іншого ж боку, влада не повинна оминати своєю увагою і чоловічу половину населення, скорегувавши дискримінуючі норми в законодавстві і створив цілу базу спеціального законодавства з приводу прав чоловіків.

За останні роки політика гендерної рівності і в суспільстві, і в освітній сфері стала одним із пріоритетних напрямів діяльності України. Проте поширення гендерних знань, яке почалося в Україні, не розподіляється рівномірно, а його успішність значною мірою залежить від зусиль окремих фахівців. Гендерний підхід має розкрити та проаналізувати наявні відмінності в освіті хлопчиків і дівчаток, проблеми упереджень у змісті шкільної програми, гендерний дисбаланс у системі освіти загалом. Для цього необхідна подальша інтеграція гендерних досліджень у системі вищої освіти України, розвиток гендерно збалансованих навчальних планів шляхом запровадження нових знань про жінок у традиційні соціальні та гуманітарні дисципліни, що потребує змін в ідеології вищої освіти в країні. Крім того, необхідно розробити таку політику в сфері освіти, яка забезпечувала б гендерні знання для жінок і чоловіків, починаючи з раннього віку [4, с. 500].

Таким чином, питання гендерної рівності чоловіків та жінок — це питання суспільного та правового розвитку країни, рівня демократії на її теренах і навіть національної безпеки усієї держави; від оптимального вирішення питання гендерної рівності залежить майбутнє України.

### Використані джерела:

1. *Онiщенко Н.* Правові аспекти гендерної політики в умовах подолання кризових явищ / Н. Онiщенко, О. Львова, Л. Макаренко // Віче. — 2009. — № 9. — С. 22–24.
2. *Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні: [монографія] / [кол. авторів]; [за заг. ред. Н.М. Онiщенко, Н.М. Пархоменко].* — К.: Вид-во «Юридична думка», 2010. — 352 с.
3. *Онiщенко Н.* Гендерні дослідження в сучасному суспільстві: проблеми, реалії, перспективи / Н. Онiщенко, С. Береза, Л. Макаренко // Віче. — 2009. — № 17. — С. 25–28.
4. *Основи теорії гендеру: [навч. посіб.] / В.П. Агєєва, В.В. Близнюк, І.О. Головашенко та ін.* — К.: К.І.С., 2004. — 536 с.
5. *Рабiнович П.М.* Основи загальної теорії права та держави. [навч. посіб.] / П.М. Рабiнович. — [видання 5-те, зі змінами]. — К.: Атіка, 2001. — 176 с.
6. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права: [підручник] / О.Ф. Скакун. — К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. — 520 с.
7. *Загальна теорія держави і права: [підручник] / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; [за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина].* — Х.: Право, 2002. — 432 с.
8. *Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка].* — К.: ТОВ Вид-во «Юридична думка», 2007. — 992 с.
9. *Руднєва О.М.* Гендерна рівність у праві України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 — «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О.М. Руднєва. — Х., 2002. — 178 с.
10. *Анішук Н.В.* Правові засоби викоренення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 — «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Н.В. Анішук. — О., 2008. — 35 с.
11. *Левченко К.Б.* Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 / К.Б. Левченко. — Х., 2003. — 30 с.
12. *Полховська І.К.* Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 — «конституційне право; муніципальне право» / І.К. Полховська. — Х., 2007. — 18 с.

13. *Гендер і державна політика* / [пер. з англ.]; [упоряд. П. Ренкін]. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 394 с.
14. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. № 2866-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
15. Наказ Міністерству України «Про затвердження Плану проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства на 2013 рік» від 23.01.2013 р. № 64/7 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0064323-13>
16. Міністерство проведе гендерну експертизу базових законів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://zib.com.ua/ua/14439-minyust\\_provede\\_gendernu\\_ekspertizu\\_bazovih\\_zakoniv.html](http://zib.com.ua/ua/14439-minyust_provede_gendernu_ekspertizu_bazovih_zakoniv.html)

**Ісаєва В. В. Гендерна рівність у праві України: сучасний погляд.**

Законотворчий процес із забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні є актуальною політико-правовою проблемою. Гендерна теорія і гендерні дослідження належать сьогодні до пріоритетної галузі досліджень, а їх результати мають важливе значення для різних видів практики, в тому числі, і сфери права. Автор статті досліджує принцип рівності в гендерних відносинах; розглядає національну нормативну базу, приділяє увагу проблемам реалізації права в сфері взаємин чоловіків і жінок.

*Ключові слова:* гендер, гендерне право, гендерні правовідносини, гендерна рівність, дискримінація, рівноправність, права жінок, права чоловіків.

**Исаева В. В. Гендерное равенство в праве Украины: современный взгляд.**

Законодательный процесс по обеспечению равных прав и возможностей женщин и мужчин в Украине является актуальной политико-правовой проблемой. Гендерная теория и гендерные исследования относятся сегодня к приоритетной области исследований, а их результаты важны для различных видов практики, в том числе, и сферы права. Автор статьи исследует принцип равенства в гендерных отношениях; рассматривает национальную нормативную базу, уделяет внимание проблемам реализации права в сфере взаимоотношений мужчин и женщин.

*Ключевые слова:* гендер, гендерное право, гендерные правоотношения, гендерное равенство, дискриминация, равноправие, права женщин, права мужчин.

**Isaeva V. Gender equality in the law of Ukraine: a modern view.**

The legislative process to ensure equal rights and opportunities of women and men in Ukraine is an actual political and legal issue. Gender theory and gender studies are now a priority area for research, and the results are important for a variety of practices, including the realm of law. The author explores the principle of equality in gender relations, considering the national regulatory framework focuses on issues of law in the field of relations of men and women.

*Key words:* gender, gender rights, gender relationship, gender equality, discrimination, equal rights, women's rights, the rights of men.

*Рекомендовано до друку відділом теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.*